

Сергій АДАМОВИЧ,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника.
м. Івано-Франківськ, Україна

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ В РОБОТІ
РЕГІОНАЛЬНИХ КОМІСІЙ З РЕАБІЛІТАЦІЇ**

На хвилі національного відродження українців у кінці 80-х на початку 90-х рр. ХХ століття 17 квітня 1991 р. був прийнятий Закон УРСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», що визначав «реабілітованими осіб, які з політичних мотивів були необґрунтовано засуджені судами або піддані репресіям позасудовими органами». Реабілітовані особи отримували право на компенсацію та повернення майна, а також на певний перелік пільг [11]. Для вирішення питання встановлення фактів репресивних дій з боку держави при виконавчих комітетах рад формувалися штатні комісії, які встановлювали безпідставність заслання, виселення, направлення на спецпоселення, а також факти конфіскації та вилучення майна під час репресій [12, с.62]. Однак реабілітації не підлягали особи, яких притягали до відповідальності «за зраду батьківщини, шпигунство, диверсії, шкідництво, саботаж, терористичні акти; злочини проти людства і людяності, каральні акції щодо мирного населення, вбивства, мордування громадян і пособництво в цьому окупантам у період Великої Вітчизняної війни; збройні вторгнення на територію України, організацію збройних формувань, які чинили вбивства, розбої, грабежі,... особи, засуджені за злочини проти правосуддя, пов'язані з застосуванням репресій, навіть якщо вони самі згодом зазнали репресій» [12, с.62]. Отже, закон мав і суттєві недоліки: він не враховував усі категорії осіб, що мали би бути реабілітовані, надто широко і нечітко визначав, хто не може бути реабілітованим (навіть якщо засудження відбулося у позасудовому порядку), і це призвело до обмеження відновлення прав репресованих, особливо тих, хто зі зброєю в руках боровся за незалежність України [14, с.84].

До 2001 р. було реабілітовано 248 710 осіб, відмовлено в реабілітації – 117 243. Така значна кількість відмов обумовлювалася недосконалими формулюваннями закону і суб'єктивним підходом працівників органів прокуратури, більшість з яких залишалися в комуністичній ідеологічній матриці цінностей. До прикладу, вже у незалежній Україні 8 квітня 1997 р. військовий прокурор О. Атаманюк відмовив у реабілітації репресованому, відомому діячеві Української повстанської армії Д. Вітовському, оскільки «він був активним членом організації, яка ставила собі за мету вести збройний опір органам радянської влади на шкоду військової сили СРСР, державній незалежності або недоторканості його території» [1, с. 63].

Деякі репресовані особи відмовлялися від реабілітації, підтверджували свої дії і не вважали, що безвинно потерпіли від репресій, бо дійсно боролися проти окупаційного радянського режиму. Так, у березні 1992 р. під час перегляду кримінальної справи повстанець О. Дичковський заявив, що реабілітації не потребує. Він заявив слідчому: «Я був ворогом радянської влади в Україні. Вів збройну боротьбу за утворення самостійної України. Скоював вказані дії в силу своїх переконань свідомо... покажи свої повністю підтверджую» [13, с. 85].

Значним кроком на шляху повернення історичної правди стало прийняття 28 листопада 2006 р. Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», що визнав Голодомор 1932–1933 років в Україні геноцидом [7]. Після перемоги Революції гідності 9 квітня 2015 р. парламент прийняв Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [9].

Того ж дня, 9 квітня 2015 р., прийнято і Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років», що «гарантує право кожного на доступ до архівної інформації репресивних органів» [8]. Крім того, Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 9 квітня 2015 р. визнав учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті головними суб'єктами боротьби за відновлення державної незалежності України – борцями за незалежність України у ХХ столітті, а також встановив правовий статус борців за незалежність України у ХХ столітті та визначив права такої категорії осіб на отримання державних і муніципальних соціальних гарантій [10].

13 березня 2018 р. парламент ухвалив Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». У ньому було чітко визначено категорії осіб, які мають право на реабілітацію, уточнено дефініції, визначено форми репресій, ознаки здійснення репресій та передбачено створення Національної комісії з реабілітації, а також регіональних комісій в областях, які мають приймати рішення про визнання осіб реабілітованими або потерпілими від репресій [5]. За новим законом, реабілітації підлягали репресовані позасудовими органами, депортовані, а також люди, засуджені за те, що зі зброєю в руках боролися за незалежність України. Перевагою цього Закону є доповнення його статтею, що стосується потерпілих від репресій. Ними визнавалися: 1) чоловік або дружина репресованої особи, який/яка на момент здійснення репресії перебували у шлюбі з репресованою особою; 2) діти репресованої особи; 3) інші особи, які на момент здійснення репресії спільно проживали, були пов'язані спільним побутом з репресованою особою або перебували на утриманні репресованої особи [5]. Однак зберігалися складнощі з доступом до архіву Міністерства внутрішніх справ: у листах-відповідях на запити регіональних комісій з реабілітації неможливість працювати з документами карально-репресивних органів пояснювали тим, що відомчий архів МВС не переданий у Національну поліцію, або що в облікових справах «можуть міститися відомості, які становлять державну таємницю» [3; 4]. Тобто у працівників поліції зберігалися сентименти до радянського режиму і, ймовірно, цим можна пояснити відмови у доступі до архівних матеріалів.

Постанова Кабінету Міністрів України № 48 від 24 червня 1991 р. визначила компенсації і пільги для реабілітованих осіб, але правотворці не напрацювали підзаконну нормативну базу для реалізації змін у законодавстві від 2018 р.: не визначили державні органи, які б відповідали за опіку над особами, що отримали статус «потерпілих» від політичних репресій, та перелік пільг для них. У зв'язку з цим «потерпілі» від політичних репресій, могли розраховувати на якісь виплати чи іншу підтримку тільки з ініціативи органів місцевого самоврядування. Те, що на потерпілих від репресій не поширювалися заходи соціальної допомоги, передбачені для реабілітованих, на думку О. Проць, Є. Копельців-Левицької, можна вважати дискримінацією, забороненою Конституцією та законодавством України [14, с. 88].

Не було напрацьовано ні форми бланку посвідчення потерпілої від політичних репресій особи, не визначено установу, що мала б такі документи видавати. Крім того, робота регіональних комісій з реабілітації майже не підтримувалася організаційно і матеріально обласними держадміністраціями. Наприклад, регіональна комісія в Івано-Франківській області не отримала ні приміщення для роботи, ні оргтехніки, ні навіть необхідного канцелярського приладдя. Водночас регіональна комісія не отримує інформації про результати роботи Національної комісії, а заявники, зазвичай старші люди, звертаються за цією інформацією саме до регіональної комісії.

29 травня 2023 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до законів України “Про пенсії за особливі заслуги перед Україною” та “Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років” стосовно борців за незалежність України у XX столітті та деяких інших осіб» [6], яким встановила надбавку до пенсії за особливі заслуги перед Україною борцям за незалежність України у XX столітті, які за часів комуністичного тоталітарного режиму зазнали репресій за політичними або релігійними мотивами у формі позбавлення волі або примусового безпідставного поміщення здорової людини до психіатричного закладу та були реабілітовані у встановленому законом порядку [2]. Але цей закон було прийнято надто пізно, бо осіб, що могли б претендувати на такі доплати до пенсій, майже не залишилося.

Отже, розпочатий у 1991 р. в Україні процес реабілітації жертв репресій радянського тоталітарного режиму відзначався недоліками, оскільки законодавча база обмежувала категорії осіб, що підлягали реабілітації. Ухвалені у 2015 р. «декомунізаційні закони» засуджували комуністичний режим, надавали доступ до архівів карально-репресивних органів і відновлювали історичну справедливість стосовно борців за незалежність України у XX столітті. У 2018 р. на законодавчому рівні було визначено категорії осіб, які мають право на реабілітацію, форми репресій та ознаки, введено статус «потерпілого», створено Національну і регіональні комісії з реабілітації.

Водночас регіональні комісії з реабілітації стикалися зі значними труднощами у роботі. Перш за все вони створені при обласних державних адміністраціях, але ті не надають комісіям майже ніякої допомоги. Координації з боку Українського інституту національної пам'яті теж обмаль, складною є й комунікація з працівниками Архіву МВС.

Запровадження на законодавчому рівні статусу «потерпілий» не супроводжувалося поширенням на державному рівні на цю категорію людей хоча б якихось соціально-економічних пільг чи додаткових прав. Управління пенсійного фонду відмовляють у наданні доплат до пенсій реабілітованим, є багато двозначностей у трактуванні права на пенсію за особливі заслуги перед Україною борцям за незалежність України. Все це в кінцевому підсумку відбивається на особах, що зазнали переслідувань в часи СРСР, – через недосконале законодавство і байдужість державних установ вони не отримують належної допомоги. Першою інституцією, де постраждалі прагнуть отримати допомогу, є регіональні комісії з реабілітації, але вони не мають для цього ні повноважень, ні матеріально-технічної бази.

Список використаних джерел

1. Adamovych, S. Dmytro-Yaroslav Vitovsky (1919 – 1947) and His Role in the Struggle Against the Soviet Authority. *Skhidnoevropejskiy istorychnyi visnyk [East European Historical Bulletin]*, 2023. 26, 55–65.
2. Верховна Рада України встановила надбавку до пенсії борцям за незалежність України у XX столітті, які за часів комуністичного тоталітарного режиму зазнали репресій. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/237005.html> (дата перегляду 30.04.2024).
3. Волошин Т. Реабілітація: відновити справедливість URL: <https://gk-press.if.ua/reabilitatsiya-vidnovyty-spravedlyvist/> (дата перегляду 30.04.2024).
4. Деркевич Н. Архів поліції – за сімома замками. URL: https://gk-press.if.ua/arhiv-politsiyi-za-simoma-zamkamy/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAA R3xxZDFdGVd9URx1eUmF460EUDtwZTpcR3XbpRG6BcLvbyvD6VXrrIC9 Tw_aem_AUT5a35fcNPEjInLuP_al3dBlsuo5-UGody3oVtssMZWz8kWuqe yh3U5LF6AjgECfWQAKkfkC1cSL1A-hBvZf3K (дата перегляду 30.04.2024).
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2325-19#Text> (дата перегляду 01.05.2024).
6. Закон України «Про внесення змін до законів України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років» та «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» стосовно борців за незалежність України у XX столітті та деяких інших осіб». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3113-20#Text> (дата перегляду 01.05.2024).

7. Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text> (дата перегляду 30.04.2024).
8. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> (дата перегляду 30.04.2024).
9. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата перегляду 30.04.2024).
10. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата перегляду 30.04.2024).
11. Закон України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (дата перегляду 01.05.2024).
12. Місінкевич Л.Л. Законодавче регулювання майнових прав реабілітованих в Україні в 90-х роках ХХ століття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 24, т. 1. С. 61–66.
13. Нереабілітована пам'ять. Ч. 1 / відп. ред. С.Адамович. Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2017. 208 с.
14. Проць О., Копельців-Левицька Є. Правове регулювання реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму в Україні (1991–2023 рр.). *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 81–91.